

Μέχρι τοῦ Θωμασίου οὐδέποτε σαφῶς διεκρίθησαν αἱ σχέσεις μεταξὺ ἠθικῆς καὶ δικαίου· ἐντεῦθεν δὲ καὶ αἱ πλάναι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, ἐν τῇ ἀυθαίρεσίᾳ αὐτῆς ἐπεμβαίνουσας εἰς τὰ καθήκοντα τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δικαίου, καὶ θελούσης νὰ ρυθμίσῃ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν κατὰ τὰς ἰδίας ἀπόψεις καὶ τὰ συμφέροντα· τὰ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τελεσθέντα ἐγκλήματα κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα δὲν εἶνε ξένα βεβαίως πρὸς τὴν σύγχυσιν ταύτην μεταξὺ ἠθικῆς καὶ δικαίου, ὧν μόλις τὰ ὅρια ἤρξαντο διακρινόμενα, καὶ ἀρχεται πράγματι νέα περίοδος ἐν τῇ ἀναπτύξει καὶ τῇ προόδῳ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Οὕτως ὁ Θωμάσιος πρῶτος καθώρισε μετ' ἐπιστημονικῆς ἀκριθείας τὰ ὅρια ταῦτα, τὴν μὲν ἠθικὴν περιορίσας ἐν τῷ ἐνδομύχῳ τῆς ψυχῆς βίῳ, τὸ δὲ δίκαιον κηρύξας ὡς ἀφορῶν εἰς τὰς ἐξωτερικὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου, ὡς μέλους τῆς κοινωνίας, αἵτινες δύνανται νὰ ἐπιδράσωσιν οὕτως ἢ ἄλλως καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων κοινωνῶν τῆς πολιτείας. Γενναία θεωρία αὕτη, εἰς ἣν ὀφείλομεν τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας ἀπὸ τῶν ἀτόπων ἀξιώσεων τῆς θεολογίας.

Ἐπὶ τὸ πνεῦμα τοῦτο ὁ Θωμάσιος γενναίαν ὕψωσε φωνήν, δι' ἀπάσης τῆς Εὐρώπης ἀπηχήσασαν, καταδικάζων τὰς ἀπανθρώπους ἐκείνας προλήψεις, αἵτινες ἐπὶ αἰῶνας ἐβάρυνον ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τῶν ἀνθρώπων· ἐννοῶ τὴν μεγάλην αὐτοῦ διαμαρτύρησιν κατὰ τῶν ποινῶν καὶ βασάνων, ἅς ἡ ἐκκλησία μετεχειρίζετο κατὰ τῶν λεγομένων αἰρετικῶν καὶ μάρτυρων, καὶ αἵτινες ἠτίμαζον τὸν ποινικὸν κώδικα τῆς Εὐρώπης. Ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς σκέψεως ἀπέρρεεν αὐτοδικαίως ἀπὸ τῆς δικαιολογικῆς καὶ πολιτικῆς τοῦ Θωμασίου θεωρίας· ἡ δὲ ἐκπροσωποῦσε τὸ δίκαιον πολιτεία δὲν ἐδικαιοῦτο νὰ ἐπέμβῃ αὐτοβούλως εἰς τὰ ἄδυτα τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἠθικῆς συνειδήσεως· καὶ τ' ἀνάπαλιν· οὕτως ὑπὸ τὰς ἀρχὰς ταύτας ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Γερμανοῦ καθηγητοῦ ἐστιγματίσθη τὰ *A u t o s d a f e s* τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ τὰ βασανιστήρια τοῦ ποινικοῦ κώδικος, τὰ ὑποστηρικθέντα κατ' ἐξοχὴν ὑπὸ τῆς σχολῆς τοῦ *C a r z o w*. Εἰς δὲ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ¹ ὀφείλομεν τὴν κάθαρσιν τοῦ ποινικοῦ κώδικος ἀπὸ τῶν ἀσχημιῶν καὶ τῆς βαρβαρότητος τῶν μέσων αἰώνων.

Ὁ Θωμάσιος δὲν κατενοήθη καθ' ὀλοκληρίαν ὑπὸ τῶν συγχρόνων του· ἀλλ' αἱ ὑψηλαὶ αὐτοῦ ἐργασίαι ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου εὔρον καταληπτότερον διερμηνέα τὸν Χριστιανὸν Οὐόλφιον, οὗ ἡ διδασκαλία ἐδέσποσεν ἐπὶ τῶν πανεπιστημίων καὶ τῶν πνευμάτων μέχρι τοῦ Καντίου.

Τὰς περὶ φυσικοῦ δικαίου θεωρίας αὐτοῦ ὁ Οὐόλφιος ἐξέθηκεν ἰδίως ἐν τῷ μεγάλῳ αὐτοῦ ἔργῳ *Jus naturae Methodo scientifica pertractatum*. Οὐδεὶς σήμερον δύναται νὰ ἔχη τὴν

¹ «*O b C e t z e r e i* ein strafbares Verbrechen sei» «das Recht des Fürsten gegen die Ketzer» ; «wom Uerbrechen der Zauberei.

δομονήν οὐ μόνον ν' ἀναγνώσῃ, ἀλλὰ καὶ ν' ἀναφυλλίσῃ τὸ ἐξ ἑννέα ὀγκωδεδστάτων τόμων εἰς τέταρτον συνιστάμενον τοῦτο βιβλίον, τὸ τοσαύτην σχὸν ἐπίδρασιν, καθ' ὃν χρόνον ἐδημοσιεύθη.

Ὁ Οὐόλφιος ἀναζητεῖ τὸ δίκαιον ἐν τῇ ἠθικῇ τοῦ ἀνθρώπου φύσει, ἀπὸ τοῦ καθήκοντος παραγόμενον. Δὲν ὑπάρχει δίκαιον ἄνευ προηγουμένης ἠθικῆς ὑποχρέωσης, ἐν ἣ τούτο ριζοβολεῖ, καὶ ἀφ' ἧς προέρχεται. Ὑπάρχουσιν ἀρχέγονα ἀνθρώπινα δίκαια, ὑπαρχόντων ἀρχεγόνων ἀνθρωπίνων καθηκόντων· ταῦτα δὲ εἶνε ταῦτά δι' ἅπαντας τοὺς ἀνθρώπους, καθὸ ἀπορρέοντα ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· καὶ ἐντεῦθεν ἅπαντες οἱ ἀνθρωποι, καθὸ ταῦτά ἔχοντες καθήκοντα καὶ δικαιώματα, εἶνε ἴσοι ἐκ φύσεως. Μόνον τὰ ἐπίκτητα δίκαια, ἀπορρέοντα οὐχὶ ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀλλ' ἐκ διαφόρων αὐτῆς ιδιοτήτων καὶ σχέσεων, εἶνε διάφορα, μὴ ἐρειδόμενα ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως τῆς ἰσότητος. Ὁ ἀνθρώπος οὐδὲν ἔχει ἐκ φύσεως προνομιοῦχον δίκαιον, οὔτε δύναται νὰ ἐξασκήσῃ τοιοῦτον τι ἐπὶ τῶν ὁμοίων του· καὶ ἐντεῦθεν συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἅπαντες οἱ ἀνθρωποι εἶνε ἐκ φύσεως ἐλεύθεροι¹.

Αἱ προσπάθειαι τοῦ Θωμασίου πρὸς καθορισμὸν τῶν ὀρίων τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου ἤμιστα ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψει ὑπὸ τοῦ Οὐόλφίου· τὸ φυσικὸν δίκαιον ἀπόλλυσι καὶ πάλιν τὴν αὐθυπαρξίαν του, ἀπορροφώμενον καθ' ὀλοκληρίαν ὑπὸ τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ καθήκοντος. Ὁ ἀναγνωρίσας τὴν φυσικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων, δὲν ἔχει τὸ θάρρος ν' ἀποκαταστήσῃ τὰ ἔμφυτα ταῦτα προσόντα ἐν τῇ ἀληθεῖ αὐτῶν ἐννοίᾳ καὶ σημασίᾳ. Οὕτως, ἐπιλαθόμενος τῶν συγχρόνων τάσεων, ἐπιστρέφει εἰς τὸ παρελθόν, εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἔτι πρὸς, εἰς αὐτὴν τὴν Σινικὴν, τὸν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν τῆς ὁποίας ὀργανισμὸν ζητεῖ ν' ἀποκαταστήσῃ ἐν πλήρει εὐρωπαϊκῇ κοινωνίᾳ, ἐν αὐτῇ τῇ Γερμανίᾳ, ἣτις διὰ τῆς Μεταρρυθμίσεως τοσοῦτον ἐνδόξως ἐπανηγύρισε τὰς μεγάλας ἀρχὰς τῆς ἀτομικότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας. Τὰ συγγράμματα τοῦ Κομφυκίου εἶνε τὸ ἐξοχώτατον πρότυπον τῆς πολιτικῆς θεωρίας του· ἰδεῶδες δ' αὐτοῦ ἡ σινικὴ πολιτεία. Ἡ *tranquilla servitus* τοῦ στασιμωτάτου τῆς Ἀνατολῆς κράτους διαπνέει διὰ τῶν ἀτελευτήτων σελίδων τοῦ γερμανοῦ φιλοσόφου. Ὁ ἡγεμὼν εἶνε τὸ α καὶ τὸ ω τοῦ κοινωνικοῦ μηχανισμοῦ, διευθύνων καὶ διέπων τὰ πάντα διὰ τῶν ὑπαλλήλων του· σκοπὸς τῆς πολιτείας εἶνε «ἡ κοινὴ εὐδαιμονία καὶ ἀσφάλεια», ἡ μόνον διὰ τῆς κυβερνήσεως ἐπιτυγχανομένη· καὶ ἐντεῦθεν τὰ ὅρια τῆς κυβερνήσεως δὲν ἐκτείνοντι πέρα τοῦ σκοποῦ τούτου τῆς πολιτείας. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἀπορρέει ἀπὸ τοῦ λαοῦ, μεταβιβάζοντος αὐτὴν εἰς τὴν κυβέρνησιν, ὀφείλουσαν νὰ μεριμνᾷ περὶ παντὸς τείνοντος εἰς τὴν δημοσίαν προαγωγὴν καὶ εὐημερίαν, καὶ ἐπεμβαίνουσιν, κατὰ σινικὰ

¹ Jus Nat. I § 81 καὶ καθεξῆς.

πρότυπα και ιδεώδη, μέχρι και τῶν λεπτομερεστῶν ἀντικειμένων τοῦ βίου· οὕτως ἡ κυβέρνησις ὀφείλει νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς αἰσθητικῆς ἐξωραΐσεως τῶν δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν καταστημάτων, περὶ τῶν κήπων τοῦ λαοῦ, περὶ ζατρικίου, περὶ μουσικῆς, περὶ ποιήσεως, περὶ παντὸς ἐν γένει ἀφορῶντος εἰς τὴν δημοσίαν εὐπάθειαν· ταῦτα δὲ πράττουσα αὕτη καὶ ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπρόσωπος αὐτῆς ἡγεμὼν, συντελοῦσιν εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῆς προόδου, ἣτις εἶνε ὁ σκοπὸς τῆς κοινωνίας καὶ ἡ διέπουσα τὸ δίκαιον ιδέα.

Ἡ πολιτικὴ θεωρία τοῦ Οὐόλφιου εἶνε ἡ θεωρία τοῦ δεκάτου ὀγδοῦ αἰῶνος, ἡ θεωρία τοῦ πεφωτισμένου δεσποτισμοῦ, οἷος παρέστη πρὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως διὰ τοῦ μεγάλου Φρειδερίκου ἐν Πρωσσίᾳ, τῆς Αἰκατερίνης ἐν Ρωσίᾳ, Ἰωσήφ τοῦ δευτέρου ἐν Αὐστρίᾳ, τοῦ πρωθυπουργοῦ Πομβάλ ἐν Πορτογαλίᾳ καὶ δι' ἄλλων ἀλλαχοῦ, ποῦ μὲν μάλλον, ποῦ δ' ἥττον· εἶνε ἡ πολιτικὴ ἐκείνη ἐργασία, ἡ ἀρξάμενη διὰ τοῦ Ἡγεμῶνος τοῦ Μακιαβέλλη, τὰ μέγιστα δὲ συντελέσασα εἰς τὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν ἐνδύτητα πολλῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης. Αἱ κυβερνήσεις, μὴ ἀδιαφοροῦσαι πρὸς τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν πρόοδον τοῦ αἰῶνος, στενῶς ἔχουσαι ἐν τούτοις τοῦ ἀπολυταρχικοῦ καθεστῶτος, εἰ καὶ ἀνγνωρίζουσκι κατὰ θεωρίαν τὴν κυριαρχίαν τοῦ λαοῦ καὶ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ, κρατοῦσιν αὐτὸν πεφροντισμένως μακρὰν, μηδεμίαν ἐπιτρέπουσαι ἀνάμιξιν εἰς τὰ τῆς πολιτείας. Φρειδερίκος ὁ μέγας κηρύττει τὸν ἡγεμόνα καὶ τὰς κυβερνήσεις ἀπορρεούσας ἀμέσως ἀπὸ τοῦ λαοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ εὐδαιμονία ὀφείλει νὰ ᾔηνε ἡ μόνη αὐτῶν μέριμνα· περαιτέρω δὲ προβαίνων, ἐρνεῖται τὸ ἐλέω Θεοῦ δίκαιον, τὸ ἄρχον ἐν τῇ θεοκρατικῇ πολιτείᾳ, καὶ ἀπὸ τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ παράγει τὸν ἡγεμόνα. Ὁ ἡγεμὼν, λέγει ἐν τῷ Ἀντιμακιαβέλλη, δὲν εἶνε ὁ ἀπόλυτος κύριος τῶν λαῶν, οἵτινες ὑπετάγησαν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀληθῶς ὁ διαπρεπέστατος αὐτῶν θεράπων... ὁ ἡγεμὼν εἶνε ὁ πρῶτος θεράπων καὶ ὁ πρῶτος ἄρχων τῆς πολιτείας, ὀφείλων εὐθύνας αὐτῇ ἐπὶ τῇ ποιουμένῃ ὑπ' αὐτοῦ χρήσει τῶν δημοσίων φόρων... Οἱ ἄνθρωποι ὑπετάγησαν εἰς τοὺς ἄρχοντας, πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐννόμου αὐτῶν τάξεως· αὕτη δὲ εἶνε ἡ ἀληθὴς ἀρχὴ τῆς κυριαρχίας· ἦσαν δὲ οἱ ἄρχοντες οὗτοι οἱ πρῶτοι θεράποντες τῆς πολιτείας.¹ Καὶ οὕτω διατυποῦται ἐν τοῖς συγγράμμασιν ἐνὸς ἡγεμῶνος, πεπληρωμένου πάσης τῆς συγχρόνου φιλοσοφικῆς παιδεύσεως, ἡ νέα θεωρία, ἡ βασιζομένη ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀπορρέουσα ἀπὸ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, ἣν ἀνέγραψεν ἐπὶ τῆς σημαίας αὐτῆς ἡ Μεταρρύθμισις. Νομίζει τις ὅτι ἀναγινώσκει τὸ ἐπιτύμβιον τῆς πολιτικῆς θεωρίας τοῦ μέσου αἰῶνος. Τὸ ἐλέω Θεοῦ τῆς βασιλείας, τὸ θεῖον δίκαιον, πίπτει πρὸ τῆς νέας λογικῆς τῶν γεγονότων καὶ τῆς προόδου.

¹ Antimachiavel. I, κ.τ.λ.

μικρὸν ἔτι, καὶ ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις, ἐν βῆμα βαίνουσα πρὸς τὰ πρόσω, ἐν πανηγυρικῇ συνεδρίᾳ, μέσῳ τοῦ θαυμασμοῦ τοῦ κόσμου, ὑπὸ τὰς ἀρχὰς ταύτας πανδήμως θὰ κηρύξῃ τὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου.

Τὴν ἔξοχον ταύτην πρόδον ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὀφείλομεν κατ' ἔξοχὴν εἰς τὴν μεγάλην ἀρχὴν τῆς παραγωγῆς τοῦ δικαίου ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ συνειδήσεως, τῆς κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Γροτίου καὶ τῆς σχολῆς αὐτοῦ διατυπωθείσης καὶ ἀναπτυχθείσης ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἐπιστήμῃ καὶ κοινωνίᾳ. Ἐν τῷ ρηξικελεύθῳ αὐτοῦ ἔργῳ ὁ ἐξ Ὀλλανδίας πολιτικὸς ἀνὴρ ἀνέγραψε πρῶτος κατ' ἔξοχὴν μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας τὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα, καὶ τὰς ἀναγκαίως ἀπ' αὐτῆς ἀπορρεούσας ἀρχὰς τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος, τοῦ διπλοῦ τούτου θεμελίου τῆς νέας ἱστορίας. Ἄμεσος συνέπεια τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἣτις εἶχε τὴν ρίζαν ἐν αὐτῇ τῇ θρησκευτικῇ μεταρρυθμίσει, ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ Γροτίου αὐστηρὰ κριτικὴ τῶν ἐν τῷ πολέμῳ φρικαλεοτήτων καὶ τῆς δουλείας, τὸ δίκαιον τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, κατὰ πρῶτον τεθὲν ὑπὸ τοῦ Πουφενδορφίου, ἡ ἐπίθεσις τοῦ Θωμασίου κατὰ τῶν *Autos-dafés* τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ἡ πολεμικὴ αὐτοῦ κατὰ τῶν δικῶν ἐπὶ μαγείᾳ, ἐπὶ αἰρέσει καὶ κατ' ἄλλων ἀσχημιῶν τοῦ ποινικοῦ κώδικος, ἡ θεωρία τῆς προόδου τοῦ Οὐολφίου, τὰ γενναῖα περὶ κυβερνήσεως, περὶ πολιτείας, περὶ ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως δόγματα τοῦ μεγάλου Φρειδερίκου. Μετ' ὀλίγον ἡ διὰ τοῦ Γροτίου καὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ἀρξάμενη ἐπανάστασις διὰ τῆς ἀναγνώρισεως νέου δικαίου, ἐνιαίου, ἐθριάμβευεν ἐν τῇ συνειδήσει καὶ τῶν λαῶν καὶ τῶν κυβερνήσεων, καθισταμένη τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀναγεννωμένης κοινωνίας. Ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἀναπτυχθεῖσα εὐρύτερον ὑπὸ τοῦ Ρουσσῶ καὶ τοῦ Καντίου, ἔσχε τὴν ὑψίστην αὐτῆς πραγμάτωσιν ἐν τῇ γαλλικῇ ἐπαναστάσει. Οὕτω διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Γροτίου εἰσῆρχετο νέος παράγων ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὁ λαὸς, ἡ ἀνθρωπότης, πλήρες σύνολον αὐτοτελῶν ὄντων, ἄνευ ἐξαιρέσεων καὶ προνομίων, παράγον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐκ τῆς ἐνότητος τοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖον δι' αὐτοῦ μέλλει νὰ πραγματωθῇ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὑπὸ τοὺς νέους ὅρους τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἀτομικότητος. Ἡ Μεταρρύθμισις ἀνεκήρυξε τὸν ἐλεύθερον λόγον ὡς τὴν ἀρχὴν πάσης πίστεως καὶ πάσης συνειδήσεως, ἡ δὲ ἐπανάστασις ἀπεθέου συμβολικῶς τὸν ἐλεύθερον τοῦτον λόγον, ὡς τὴν ὑψίστην ἐκδήλωσιν καὶ παράστασιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἀποστολῆς· τοῦτο ὀφείλομεν εἰς τὸ φυσικὸν δίκαιον τοῦ Γροτίου, τὸ ὁποῖον, ἀπορρεύσαν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς μεταρρυθμίσεως, ποικίλας λαβῶν τροποποιήσεις, ἐξεδηλώθη τελευταῖον εἰς τὸ φυσικὸν δίκαιον τοῦ Ρουσσῶ, τὸ δίκαιον τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασεως, ἀφ' ἧς νέος κόσμος ἔμελλε νὰ ἐξέλθῃ καὶ νέα περίοδος ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΓΓΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ — ΜΙΑΤΩΝ, ΧΟΒΒΗΣ, ΛΩΚΙΟΣ.

Ἡ βαθμιαία κατάργησις τοῦ τιμαριωτικοῦ συστήματος καὶ ἡ ἀνάρρησις τῆς ἀπολύτου μοναρχίας ἦσαν σπουδαῖον γεγονός διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Εὐρώπης, ἀρξάμενον μὲν ἰδίως ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἑκτου αἰῶνος, τελιωθὲν δὲ καὶ εἰς πολιτικὸν σύστημα ἀνυψωθὲν κατὰ τὸν δέκατον ἑβδομον καὶ δέκατον ὄγδοον αἰῶνα μέχρι τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Ἡδύνατό τις εἰπεῖν, ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ Μακιαδέλλη ἐνέπνεε τοὺς μονάρχας ἐκείνους, οἵτινες ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἐκκλησιαστικῆς παμβασιλείας καὶ τοῦ τιμαριωτισμοῦ εἶχον ἀνεγείρει τὸ ἀπόλυτον αὐτῶν κράτος. Τὸ πολυθρύλλητον Λουδοβίκου τοῦ δεκάτου τετάρτου λόγιον, *l'état c'est moi*, ἦτο τὸ σύμβολον τῆς νέας θεωρίας, τῆς διεπούσης τὴν πολιτικὴν τῆς Εὐρώπης. Ἀπανταχοῦ ἐθριάμβευε τὸ προσωπικὸν σύστημα τῆς αὐθαρέτου μοναρχίας. Ἐν Γαλλίᾳ οἱ Βουρβῶνοι, ἐν Αὐστρίᾳ καὶ Γερμανίᾳ οἱ Ἀψβούργοι κατίσχυον ὀριστικῶς τῶν τέως ὀνόματι μόνον ὑποτελῶν αὐτοῖς ἡγεμόνων, ὃ δὲ στρατὸς Καρόλου τοῦ πέμπτου διέλυσε τοὺς *Cortès* καὶ κατήργει τὰ πανάρχαια προνόμια τοῦ ἰσπανικοῦ λαοῦ, νέα δὲ πολιτικὴ θεωρία, ἡ τοῦ θείου δικαίου, ἦτο ἡ κατισχύουσα καὶ ἐν τῇ θεωρίᾳ καὶ ἐν τῇ πράξει τῶν πολιτευτῶν καὶ τῶν ἡγεμόνων.

Ἄλλ' ὅ,τι εὐχερέστατα εἶχε κατορθωθῆ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἡπείρῳ, τοῦτο προῦκάλεσε μακροχρόνιον πάλην ἐν τῷ ἠνωμένῳ βασιλείῳ τῆς Μεγάλῃς Βρεττανίας. Καὶ ἐκεῖ οἱ ἡγεμόνες ἐζήτησαν ν' ἀφαιρέσωσι πάντα τοῦ λαοῦ καὶ τῶν εὐγενῶν τὰ προνόμια καὶ νὰ σφετερισθῶσι τὴν ὑπάτην ἀρχήν· ἀλλ' ὅ,τι ἀλλαχοῦ ἐτελεσφόρησε, δὲν κατορθώθη ἐπιτυχῶς ἐνταῦθα· περίεργον δ' ἔμελλε νὰ παραστήσῃ φαινόμενον ἡ ἀγγλικὴ ἱστορία. Ὁ ἀγγλικὸς λαὸς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα δὲν ἐκέκτητο βεβαίως ὅσα τὸ πλεῖστον τῆς ἄλλῃς Εὐρώπης προνόμια, καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι ἡ λεγομένη *Magna Charta* ἀπὸ παναρχαίου ἥδη χρόνου ἦτο ἐπίσημον συμβόλαιον μεταξὺ τοῦ τόπου καὶ τοῦ ἡγεμόνος, παλλάδιον τῆς ἀγγλικῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ καὶ ἕτερα ἔθνη, ὡς ἡ Ἰσπανία, ἡ Γαλλία, εἶχον ἐπίσης τοὺς *Cortès*, τὰς γενικὰς τάξεις, τὰς ἐλευθερὰς κοινότητας, ἐχέγγυα αὐτονόμου κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πολιτικοῦ βίου· ἐντεῦθεν τὸ περιλάλητον ἐκεῖνο λόγιον τῆς *Staei*, ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶνε ἀρχαιοτέρα τοῦ δεσποτισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ. Οἱ πλεῖστοι τῶν βασιλέων τῆς Γαλλίας ἀνεγνώ-

ριζον τὸ ἀνώτατον κῦρος τῶν τάξεων, οἱ δὲ βασιλεῖς τῆς Ἰσπανίας διὰ τοῦ περιωνύμου ἐκείνου ὄρκου πικνηγυρικῶς ὤμνουν ὑποταγὴν πρὸ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἰσπανικοῦ ἔθνους. Τίς ἡ ἀφορμὴ λοιπὸν, ἧς ἕνεκα ἡ ἐκ τῶν ἄνω ἐπανάστασις, ἡ τελεσθεῖσα ἀλλαχού τῆς Εὐρώπης κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον καὶ δέκκτον ἑβδόμον αἰῶνα, ἐθριάμβευσε μὲν ταχέως ἀλλαχοῦ, δὲν κατίσχυσε δὲ μέχρι τέλους ἐν Ἀγγλίᾳ; Δὲν ἀρνοῦμαι τὸ ἐλεύθερον πολιτικὸν πνεῦμα τῆς ἀγγλοσαξωνικῆς φυλῆς, τοῦ ὁποίου τοσαῦτα ἔχομεν δείγματα καὶ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀμερικῇ, ἀλλ' ἡ πρώτη ἐπικράτησις τῆς ἐλευθερίας ἐν Ἀγγλίᾳ πρέπει κατ' ἐξοχὴν ν' ἀποδοθῆ εἰς τὴν εὐχερῶς θριαμβεύσαν ἐκεῖ θρησκευτικὴν μεταρρύθμισιν, ἐνῶ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ, καὶ ἰδίως ἐν τῇ κοιτίδι τῆς Μεταρρυθμίσεως, συνήντησεν ἀνυπέροβητα προσκόμματα, ἅτινα ἐπήνεγκον τὸν μακρὸν ἐκεῖνον τριακονταετῆ πόλεμον καὶ τὴν παντελῆ ἐρήμωσιν τῆς Γερμανίας. Ἡ θανατηφόρος ἐπίδρασις τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας εἶχεν ἀποναρκώσει καθ' ὁλοκληρίαν τὸ δημόσιον πνεῦμα ἐν Εὐρώπῃ· ἐνῶ κατ' ἀρχάς—ἐν Ἰταλίᾳ ἰδίως—ἡ ρωμαϊκὴ ἐκκλησία ὑπέθαλπε τὰς τέχνας καὶ τὰ γράμματα, καὶ ἐπροστάτευε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον πᾶσαν ἐξοχὸν διάνοιαν, ἀκολούθως, οἷονεὶ μεταμεληθεῖσα, κυριωτέραν αὐτῆς ἀποστολὴν ἐνόμισε τὴν καταστροφὴν καὶ τὸν θάνατον πάσης ἐλευθέρως ἐκδηλώσεως τοῦ πνεύματος. Οὕτω διανοητικὴ ἀτονία ἐπῆλθε μετ' ὀλίγον καθ' ὅλην τὴν καθολικὴν Εὐρώπην· «ὄσαι πρόοδοι, λέγει δικαίως ὁ Μακώλαιϋ, ἐγένοντο ἐν τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ ἐν ταῖς γνώσεσιν, ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ, ἐν τῇ ἰδιοκτησίᾳ καὶ ἐν ταῖς τέχναις τοῦ βίου, ἐγένοντο παρὰ τὴν θέλησιν τῆς ἐκκλησίας, καὶ πανταχοῦ περιέστησαν εἰς ἀντίθετον πρὸς τὴν δύναμιν αὐτῆς σχέσιν. Αἱ κάλλιστα καὶ εὐφορώταται ἐπαρχίαι τῆς Εὐρώπης ἔπεσον ὑπὸ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς πενίαν, εἰς πολιτικὴν δουλείαν καὶ πνευματικὴν νάρκην, ἐνῶ αἱ διαμαρτυρόμεναι χῶραι, αἵτινες ἄλλοτε ἦσαν παροιμιώδεις ὡς ἐκ τῆς ἀφορίας αὐτῶν καὶ τῆς βαρβαρότητος, μετεβλήθησαν εἰς κήπους, ἕνεκα τῆς δεξιότητος καὶ τῆς φιλεργίας, δυνάμεναι νὰ δοξάζωνται ἐπὶ μακρᾷ σειρᾷ ἡρώων, πολιτικῶν ἀνδρῶν, φιλοσόφων καὶ ποιητῶν. Ὁ γινώσκων τί ἡ φύσις ἔπραξεν ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ τῇ Σκωτίᾳ, καὶ τί ἦσαν αἱ χῶραι αὗται πρὸ τετρακοσίων ἐτῶν, παραβάλλει δὲ ἤδη τὰ περίχωρα τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Ἐδιμβούργου, θέλει ἔλθει μόνον εἰς θέσιν νὰ κρίνη περὶ τῆς καταστάσεως τῆς παπικῆς κυριαρχίας. Ἡ παρακμὴ τῆς Ἰσπανίας, μιᾶς τῶν πρωτίστων μοναρχιῶν, εἰς βαθυτάτην κατελθούσης πτώσιν, ἡ ἀνύψωσις τῆς Ὀλλανδίας, μεθ' ἀπάσας τὰς φυσικὰς δυσχερείας, καθ' ὧν εἶχε ν' ἀνταγωνισθῆ, εἰς θέσιν, ἣν οὐδέποτε ἐπέτυχε τοσοῦτον μικρὰ κοινωνία, παρέχουσιν ἡμῖν τὸ μάθημα τοῦτο. Ὁ μεταβαίνων ἐν Γερμανίᾳ ἀπὸ καθολικῆς χώρας εἰς διαμαρτυρομένην, ἐν Ἑλβετίᾳ ἀπὸ καθολικοῦ εἰς διαμαρτυρόμενον διαμέρισμα, ἐν Ἰρλανδίᾳ ἀπὸ καθολικῆς εἰς διαμαρ-

τυρομένην κομητείαν, εὐρίσκει ὅτι προέβη ἀπὸ ταπεινοτέρας εἰς ἀνωτέραν πολιτισμοῦ βαθμίδα. Ὁ αὐτὸς δὲ νόμος ἄρχει καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης πλευρᾶς τῆς ἀτλαντικῆς θαλάσσης.»¹

Συγχρόνως μετὰ τῆς ἄλλης Εὐρώπης εἶχεν ἀποσπασθῆ καὶ ἡ Ἀγγλία ἀπὸ τῆς παπικῆς ἀρχῆς· ἀλλ' ὑπὸ πολιτικωτέρους οἰωνοὺς τελεσθείσης τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης, βραδεία ἐπῆλθεν ἀμέσως μεταβολὴ ἐν τῇ ἠθικῇ καὶ πνευματικῇ αὐτῆς συνειδήσει. Καθ' ὃν χρόνον, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἰταλίᾳ, ἀπικισία νάρκη, συντελουσῶν τῶν θρησκευτικῶν διχονοιῶν καὶ ρήξεων, διεχύθη ἀνὰ τὴν Εὐρώπην, καθ' ἣν στιγμὴν ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἡπειρῷ, ἐκτὸς ἴσως τῆς Ὀλλανδίας, δουρικὰ πνεύματα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, αὐλικοὶ ποιηταὶ, συγγραφεῖς καὶ φιλόσοφοι, μὴ τολμῶντες ν' ἀτενίσωσι συνήθως πέρα τῶν διαγεγραμμένων αὐτοῖς ὁρίων, περιεστρέφοντο ἐντὸς στενοῦ κύκλου, μηδὲν γενναῖον διανοητικὸν προϊόν δημιουργοῦντες, ἡ Ἀγγλία παρήγε πνεύματα ἀληθῶς ἔξοχα καὶ πρωτότυπα, νέας διαγράφοντα τρίβους ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἐπιστήμῃ. Μετὰ τὴν Ἀναγέννησιν τὰ σκῆπτρα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος κατελάμβανε τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος· ὁ Βάκων εἶνε ὁ μεταρρυθμιστὴς καὶ ὁ πατὴρ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, ὁ Σχιξπεῖρος τῆς ποιήσεως, ὁ Νεύτων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Οὕτως ἡ Μεταρρύθμισις παρέχει τὴν προσδοκωμένην ὄθησιν, βασίζομένη οὐχὶ ἐπὶ τῆς πίστεως, τῆς παραδόσεως, τῆς ἀποκαλύψεως, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἐρεῦνης, τῆς σκέψεως, τῆς κριτικῆς, ἀνευ τῶν ὀποίων οὐδεὶς πολιτισμὸς δύναται νὰ προκόψῃ· διότι αἰὼν μὴ σκεπτόμενος, μὴ κρίνων, μὴ ἀμφιβάλλων, οὐδὲν δύναται νὰ παραγάγῃ γενναῖον, πᾶσα δὲ τοῦ πολιτισμοῦ κατάκτησις ἀπορρέει ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τούτων.

Τῆς θρησκευτικῆς διαμαρτυρήσεως συνέπεια ὑπῆρξεν ἡ πολιτικὴ διαμαρτύρησις, ἐκδηλωθεῖσα μετ' ὀλίγον ἐν τῇ ἀγγλικῇ ἐπαναστάσει, καθ' ἣν στιγμὴν σκότος ἔτι βαθύ πολιτικῆς νάρκης ἐπεκάθητο ἐπὶ τὴν Εὐρώπην.

Ἡ ἀγγλικὴ ἐπανάστασις ὑπῆρξε διάφορος τῆς γαλλικῆς· ἡ πρώτη ἦτο πολιτικὴ, ἡ δὲ δευτέρα κοινωνικὴ ἐπανάστασις. Ὁ ἀγγλικὸς λαὸς ἐπανεστάτησε μόνον κατὰ τῆς κυβερνήσεώς του, ἀντιπαραστήσας αὐτὴν διὰ κυβερνήσεως, ἀπ' αὐτοῦ ἀπορρεούσης, ἐνῶ ὁ γαλλικὸς, ἐπαναστατήσας, μετέβαλεν ἅπαν τὸ καθεστὸς, ἐφ' οὗ ἠρείδετο ἡ κοινωνία· ἡ πρώτη ἔδωκεν οὐ σμικρὰν ὄθησιν εἰς τὴν γένεσιν τῆς δευτέρας, διαμαρτυρηθεῖσα κατὰ τῶν θεωριῶν τοῦ μέσου αἰῶνος περὶ πολιτείας καὶ κυβερνήσεως.

Ἡ ἀγγλικὴ ἐπανάστασις ἔσχε δύο ἐμφανείας· τῆς πρώτης θεωρητικῆς καὶ ἀπολογητικῆς ὑπῆρξεν ὁ ποιητὴς Ἰωάννης Μίλτων, αἱ δὲ θεωρίαι αὐτοῦ ὑπῆρξαν αἱ θεωρίαι, ὧν ἐνεφορεῖτο ἡ ἐπανάστασις καὶ ὁ ταύτης κορυφαῖος Ὀλιβιέρου Κρόμβελλος· ἀλλ' ἡ ἐπανάστασις αὕτη, μὴ ἐπιζήσασα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Προστᾶτου, ὑπεχώρησεν εἰς τὴν ἀντίδρασιν τῶν Στυ-

¹ Maelalay. I.

αυτῶν, ἥς κορυφαίως συνήγορος ἐγένετο ὁ ἐκ Μαλμεσβουρῦ φιλόσοφος Θωμᾶς Χόββης· αἱ πολιτικαὶ θεωρίαι τοῦ Μίλτωνος καὶ τοῦ Χόββης εἶνε αἱ δύο ἀντίθετοι πολιτικαὶ τάσεις κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους: ἡ θεωρία τῆς ἐπαναστάσεως, ἥς ἀνωτέτη ἐκδήλωσις ἐν τῇ πολιτείᾳ παρίσταντο οἱ περὶ τὸν Κρόμβελλον, καὶ ἡ θεωρία τῆς μοναρχίας, ἡ τοῦ θεοῦ δικαίου τοῦ δια τῆς δυναστείας τῶν Στυαρτῶν ἐκπροσωπαυμένου. Ἄλλ' ἡ ἀληθῆς ἀγγλικὴ θεωρία, ἡ ἱστορικὴ, δὲν διευτυπώθη οὔτε ὑπὸ τῆς πρώτης, οὔτε ὑπὸ τῆς δευτέρας, τῆς δημοκρατίας, ἢ τῆς παμβασιλείας· ἡ συνδιαλλαγή τῶν ἀντιθέσεων τούτων, ὁ μέσος ὄρος, ἐμελλε νὰ ἀναπτυχθῆ μετ' ὀλίγον, οἷα ἐσχηματίσθη ἐκ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, καὶ ἦτις μορφωθείσα εἰς τέλειον πολιτικὸν σύστημα ἐπὶ τῆς δευτέρας ἐπαναστάσεως, ἔσχε μεγίστην ἐπίδρασιν, μεταδοθεῖσα καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην, τὸ πρῶτον διὰ τοῦ Βολταίρου καὶ τοῦ Μοντεσκιου, ἀκολούθως δὲ διὰ τῶν θεωρητικῶν τοῦ ἀγγλικοῦ πολιτεύματος.

Τοῦ Μίλτωνος ἡ πολιτικὴ θεωρία φέρει τὸν χαρακτήρα τοῦ πάθους τῶν χρόνων τοῦ Κρομβέλλου· πολλαχοῦ ἡ τραχύτης τῆς ἐκφράσεως ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἐπιστημονικῆς νηφαλιότητος. Ὁ Μίλτων ἔλαβε τὸν κάλαμον, ἐν' ἀπολογηθῆ ὑπὲρ τῶν πράξεων τῆς ἐπαναστάσεως· ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη δὲν ἀνήκει εἰς πολιτικὴν μερίδα, ἐξετάζει δὲ τὰ πράγματα ἀπὸ ὑψηλοτέρας σκοπιᾶς, ἀνωτέρα οὔτα τῶν παθῶν τῶν ἀνθρώπων· αὕτη δὲ ἡ ἄλλειψις εἶνε ὁ χαρακτήρ τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἄπωλωλότου παραδείσου.

Αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς πολιτείας καὶ τῆς κυβερνήσεως ἀπορρέουσιν ἀπὸ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· οἱ ἄνθρωποι, ἅμα τῇ δημιουργίᾳ αὐτῶν, ἦσαν ἐλεύθεροι, κατ' εἰκόνα πλασθέντες καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ, ὅστις παρέσχεν αὐτοῖς ἐξουσίαν ἐπὶ πάντων τῶν ἄλλων πλασμάτων· ἀλλ' ὅταν ἐπληθύνθησαν, ἡ βία δὲ μεταξὺ αὐτῶν ἤσκειτο, ἐπῆλθεν ἡ ἀνάγκη πρὸς κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν βίον. Ἐντεῦθεν ἡ ἀναζήτησις ἀνωτέρας πολιτικῆς τάξεως, ἀρκούντως ἰσχυρᾶς πρὸς σκέπην τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ δικαίου καὶ πρὸς τιμωρίαν τῶν κακοποιῶν, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας. Ἐπειδὴ λοιπὸν πᾶσα ἐξουσία τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἀρχόντων ἀπορρεῖ ἀπὸ τοῦ λαοῦ, μετεβιβάσθη δὲ καὶ ἐνεπιστεύθη αὐτοῖς πρὸς κοινὴν εὐδαιμονίαν, ἢ δ' ἀρχέγονος αὕτη ἐξουσία δὲν δύναται ν' ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τοῦ λαοῦ, ἀνευ βλάβης τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ἀλλ' ὡς θεμέλιον ἐναπομένει παρ' αὐτῶν, ἐπειδὴ ἐπὶ τέλους ὁ βασιλεὺς ἠρμηνεύθη καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν πρωτίστων πολιτειολόγων ὡς ὁ ἀνὴρ, ὁ κυβερνῶν πρὸς σωτηρίαν καὶ ὠφέλειαν τοῦ λαοῦ του, οὐχὶ δὲ πρὸς ἰδίαν τέρψιν, ἔπεται, κατὰ λογικὴν ἀνάγκην, ὅτι οἱ περὶ φυσικῆς κυριαρχίας τῶν βασιλέων τίτλοι, καὶ τὰ ταιαῦτα, προῆλθον ἐκ σφετερισμοῦ μόνον καὶ ἐκ κολακείας. . . Πᾶσα κυριαρχία, ἀπορρέουσα ἀπὸ τοῦ λαοῦ, τὴν εὐδαιμονίαν αὐτοῦ σκοπεῖ, ὁ δὲ λαὸς κέκτηται τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγῃ καὶ

νὰ καθαιρῆ βασιλεῖς, καὶ ἂν οὗτοι δὲν διεφθάρησαν εἰς μονάρχας, μόνον ἔνεκα τοῦ φυτικού δικαίου τῆς ἐλευθερίας, πρὸς ἐκλογὴν τοῦ καλλίστου εἰδούς τῆς κυβερνήσεως.

Τὰ δόγματα ταῦτα ὑπερασπίζεται πολλαχοῦ μετὰ θερμῆς διαλεκτικῆς, εἴτε γράφων ἐξ ὀνόματος τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὸν ἀγγλικὸν λαόν, εἴτε ἀπολογούμενος ὑπὲρ αὐτῆς κατὰ παντός, "Αγγλου ἢ ἀλλοδαποῦ, ἐπιτιθεμένου" πρὸ παντός τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τύπου ἀναγράφει ὡς ἐν τῶν πρωτίστων παλλαδίων πάσης ἐλευθερίας· ἐν τῷ πολιτικῷ αὐτοῦ ἔργῳ, *Agropragitica*, δι' οὗ ἐζητεῖτο ἀπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοβουλίου ἡ πλήρης χειραφεσία τοῦ τύπου, ἔλεγεν: «ὁ φονεύων ἄνθρωπον, φονεύει λογικὸν ὄν· ἀλλ' ὁ καταστρέφων ἐν καλὸν βιβλίον, ἐκμηδενίζει αὐτὸν τὸν λόγον, καὶ τὴν ἰδίαν εἰκόνα τῆς θεότητος»· καὶ ἀπερρίφθη μὲν ἡ αἴτησις· ἀλλ' ὡς παρατηρεῖ συγγραφεὺς τις, εἰάν οἱ "Αγγλοι προηγήθησαν τῶν ἄλλων λαῶν ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ τοῦ τύπου, τοῦτο ὀφείλεται κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸ ἰσχυρὸν πνεῦμα τοῦ Μίλτωνος.

Ἄλλο ἐπίσης ἐνδιαφέρον, ἀπὸ αἰώνων ἀπασχολοῦν τὴν κοινῶν ζήτημα, τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας, ἀπησχόλησε τὸν Μίλωνα. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δεινὴ ἐτελεῖτο πάλη μεταξὺ δύο ἀντιθέτων στρατοπέδων, τοῦ μὲν συνηγοροῦντος ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐκκλησίας, τοῦ δὲ ὑπὲρ τῆς ὑποταγῆς αὐτῆς εἰς τὴν πολιτικὴν ἀρχήν. Αἱ θεωρίαι τοῦ Μίλτωνος εἶνε λαμπρὰ παράστασις τοῦ δυσχεροῦς τούτου ζητήματος, εἶνε δὲ, δύναται τις εἰπεῖν, αἱ ἀρχουσαι σήμερον θεωρίαι ἐν τῇ ἀμερικανικῇ Συμπολιτείᾳ, συνοψιζόμεναι ὡς ἔγγιστα ἐν τῷ γνωστῷ δόγματι: Ἐλευθέρᾳ ἐκκλησίᾳ ἐν ἐλευθέρᾳ πολιτείᾳ. Ὁ "Αγγλος μεταρρυθμιστής, ἐπιτιθέμενος κατὰ τῶν ὑπερφιάλων τάσεων τῆς ἐκκλησίας, ζητούσης νὰ δεσμεύσῃ πᾶσαν συνείδησιν καὶ ἐνέργειαν τῆς πολιτείας, λέγει: αἱ δύο πράγματα ἔβλαψαν ἰδίως τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν πρόοδον τῆς ἐκκλησίας, τὸ μὲν ἡ πίσις τῆς ἐξουσίας, τὸ δὲ τὸ πνεῦμα, τὸ διαφθεῖρον τοὺς διδασκάλους τῆς πίστεως· πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τούτου, ἀνάγκη εἶνε ν' ἀφεθῆ εἰς ἐκάστην ἐκκλησίαν ἡ διαρρύθμισις τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων διὰ τῶν μέσων τῆς πεποιθήσεως καὶ τοῦ πνεύματος, τὰ ὅποια αὐτὴ κατέχει, ἡ δὲ ἀνωτάτη ἀρχὴ ὀφείλει νὰ παρέχῃ αὐταῖς ἐξασφαλιστικὰ μόνον, οὐχὶ δὲ καταναγκαστικὰ μέσα. Θρησκεία καλεῖται ἡ εἰς Θεὸν πίστις καὶ ἡ κατὰ θεϊὰν βούλησιν δράσις· ὅστις δὲ περὶ τούτου σκεφθῆ, θέλει κατανοήσῃ εὐκρινέστερον, ὅτι οὐδεὶς χῶρος ὑπολείπεται διὰ τὰς ἐντολάς τῶν ἀρχόντων, ἵνα πιστεύῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, εἴτε νὰ λατρεύῃ τὸν Θεὸν κατὰ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν τρόπον¹.

¹ Ἄν ὁ Μίλτων ἐκπροσωπεῖ τὴν ἄκραν δημοκρατικὴν ἀρχὴν τῶν χρό-

¹ Works II.

νων ἐκείνων, τὴν θεωρίαν τῆς ἐπανκυστάσεως, ἀντιθέτως πρὸς αὐτὸν ὁ Θωμάς Χόβσθης ἐκπροσωπεῖ τὸ τελευταῖον ὄριον τῆς ἀντιδράσεως, τῆς ἀματῶ θανάτῳ τοῦ Προστάτου κατισχυσάσης ἐν τῇ ἀγγλικῇ πολιτείᾳ. Ἐν μέσῳ τῆς πολιτικῆς θυέλλης ὁ Χόβσθης ἠσθάνθη πρωτίμως ἀποστροφὴν πρὸς τὰς παρεκτροπὰς τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἣν ἐξεπροσώπων οἱ περὶ τὸν Κρόμβελλον καὶ τὸν Μίλτωνικ, καὶ ἀκαταγώνιστον πρὸς τὸν δεσποτισμὸν ἀγάπην μισήσας τὴν ἐλευθερίαν ἐκ τῶν παρεκτροπῶν αὐτῆς, περιφρονήσας τὴν θρησκείαν, ἕνεκα τοῦ ὑπερβολικοῦ πρὸς αὐτὴν ζήλου τῶν συγχρόνων αὐτῷ ὀρθοδόξων, καταφυγὼν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ δεσποτισμοῦ, ἐκ φόβου μὴ μισθῆται ὑπὸ τῶν ἐγκυκλισμῶν τῆς ἐλευθερίας, καὶ εἰς τὴν ἀθείαν, ἐκ τῆς μωρίας τῶν φανατικῶν, ἔκλινε τὸ γόνυ πρὸ τινος μοιραίας ἀρχῆς, ἀπολύτου καὶ ἀφρηρημένης, ἀλλ' ἀπειρίας καὶ στυγεραῆς, ὑφ' ἣν ἠβουλήθη καὶ ὑπαγάγη πᾶσαν ἠθικὴν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν κοινωνικὴν ἰδέαν· καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ κατέστη ἕκτοτε ἡ ἐκδήλωσις τῆς λατρείας τῆς βίας, ἡ ἀποθέωσις τῆς μοιροδοξίας, συνώνυμον ἐν γένει τῆς ἀντιδράσεως κατὰ πάσης μεταρρυθμίσεως καὶ ἐλευθερίας.

Οὕτως ἔγραψε τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ συγγράμματα, *de Cive*, καὶ τὸ ἕτερον, *Leviathan, sive de Materia, Forma et Potestate Civitatis ecclesiasticae et civilis*, ὅπως καταπολεμήσῃ δι' αὐτῶν τὰς ἐν Ἀγγλίᾳ ἰσχυοῦσας ἐπανκυστατικὰς θεωρίας.

Ὁ Βίκων εἶπεν, ὅτι μόνος ὁ Χόβσθης εἶχε κατανοήσει τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ σύστημα· ἀληθῶς, ὁ φιλόσοφος τοῦ Μάλμεσβουρῆ ὑπερέβη κατὰ τὸν ἐμπειρισμὸν καὶ αὐτὸν τὸν διδάσκαλόν του. Ὁ ἄνθρωπος δι' αὐτὸν δὲν εἶνε πνεῦμα, ἀλλὰ σῶμα, αἱ δὲ κκλούμεναι πνευματικαὶ δυνάμεις εἶνε αἱ κινήσεις τῶν σωματικῶν ὀργάνων· ὁ ἄνθρωπος κατ' οὐδὲν διαφέρει τοῦ θηρίου, ἡ δὲ λεγομένη ἐλευθερία τῆς βουλήσεως οὔτε παρὰ τῷ πρώτῳ ὑφίσταται, οὔτε παρὰ τῷ δευτέρῳ· παρ' ἀμφοτέροις δ' ὑπόκειται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπίδρασιν καὶ τὴν ἀνάγκην.

Φυσικὴ τῶν ἀνθρώπων κατὰστασις εἶνε ὁ ἄγριος, ἐκτὸς τῆς κοινωνίας βίος. Ἀλλὰ πῶς συνήλθον οὗτοι εἰς πολιτικὴν κοινωνίαν; Πρώτη ἰδιότης τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου εἶνε ὁ ἐγωϊσμὸς, ἐνεργὸν ἔνστικτον αὐτοσυντηρησίας, κινῶν πᾶσαν αὐτοῦ πρᾶξιν καὶ ἐνέργειαν· ἀλλ' ἐκ τῆς ἀντιθέσεως τῶν ποικίλων καὶ ἀντιθέτων ἐγωϊσμῶν ἐπέρχεται ἡ διαφωνία, ἡ ρήξις, ὁ πόλεμος, καὶ ἐντεῦθεν, συμπεραίνει ὁ Χόβσθης, ἐν τῇ φυσικῇ τοῦ ἀνθρώπου καταστάσει (*status naturalis*) ὁ πόλεμος εἶνε ἡ ἀναπόφευκτος συνέπεια· *bellum omnium contra omnes*· πρὸς ἀποφυγὴν λοιπὸν τῆς διηνεκοῦς ταύτης ἐμπολέμου καταστάσεως, ἐξ ἧς θὰ ἐπήρχετο ὁ ἐκμηδενισμὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἐσκέφθησαν οἱ ἄνθρωποι καὶ συνέλθωσιν εἰς κοινωνίαν.

Homo hominis lupus· τοιαύτη τοῦ ἀνθρώπου ἡ πρώτη κατὰστασις.

Ὁ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶν εἶνε τὸ μόνον κινητικὸν πάσης πράξεως αὐτοῦ ἐλατῆριον· δὲν ὑπάρχει δίκαιον, ὃ ἄνθρωπος ἀπολαύει μόνον ἐλευθερίας, ἥτις εἶνε τὸ δίκαιον αὐτοῦ. *Est jus libertas naturalis*· ταύτην δὲ τὴν ἐλευθερίαν ἀπόλλυσι, κατ' ἀνάγκην εἰσερχόμενος διὰ συνθήκης εἰς πολιτικὴν κοινωνίαν, ἔνθα τὸ δίκαιον μεταβάλλει φύσιν, ἀναγορευόμενον ὡς τοιοῦτον πᾶν ὃ, τι διατάσσει ἢ βούλησις τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς, εἰς ἣν συγκεντροῦται ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, μεταβιβαζομένη εἰς ἓν ἢ πλείω πρόσωπα ὑπὸ τῶν διεσπασμένων φυσικῶν ἀτόμων. Ὁ τύπος τῆς συνθήκης ταύτης ἔχει ὡς ἑξῆς: ἀμεταβιβάζω εἰς τὸν ἄνθρωπον τοῦτον (ἢ εἰς τὴν συνέλευσιν) τὸ δίκαιον καὶ τὴν δύναμιν τῆς κυβερνήσεώς μου¹. Τῆς συνθήκης ταύτης πραγματοποιμένης, τὸ πλῆθος καθίσταται πρόσωπον, καὶ ἐντεῦθεν γεννᾶται ἡ πολιτεία, ὃ μέγας Λεβιάθην, ὃ θνητὸς θεός, εἰς ὃν ὀφείλομεν πᾶσαν εἰρήνην καὶ πᾶσαν ἀσφάλειαν ὑπὸ τὸν ἀθάνατον θεόν. Οὕτως ἡ πολιτεία εἶνε ἀπρόσωπον λαβὸν αὐθεντείαν ὑπὸ τινῶν ἀνθρώπων ἐν ἀπάσαις ταῖς πράξεσιν αὐτῆς, δυνάμει ἀμοιβαίας συνθήκης, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς κατ' ἀρέσκειαν χρήσεως τῆς δυνάμεως πάντων, ἵνα ἐξασφαλίσῃ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν κοινὴν ἀμυναν². Τὰ ἄτομα, μεταβιβαζόμενα διὰ τῆς συμβάσεως ταύτης τὸ ὑπερτάτον κῦρος ἐπὶ μίαν ἀρχήν, ἀποβάλλουσι τὸ ἀρχέγονον δίκαιον τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ καταστάσει· τὸ δὲ προσωπικὸν δίκαιον ἀπόλλυται πρὸ τῆς αὐταρχίας τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς, ἐφ' ἣν ἅπαντες μετεβίβασαν τὰ ἴδια αὐτῶν δίκαια· οὕτω τὸ δίκαιον ἀπομένει παρὰ τῇ πολιτείᾳ, ἔξω τῆς ὁποίας οὔτε δίκαιον ὑφίσταται, οὔτε ἐλευθερία, καὶ ἥτις μόνη δικαιούται νὰ ἐξασκῇ ἀπόλυτον ἐπὶ πάντων τῶν ἀνθρώπων κράτος.

Ἡ θεωρία αὕτη τῆς κοινωνικῆς συνθήκης εἶνε ἡ ὑπὸ τοῦ Γροτίου τὸ πρῶτον ἐγκαινισθεῖσα, ἀποδεκτὴ δὲ γενομένη καὶ παρὰ τῆς σχολῆς αὐτοῦ ἐν Γερμανίᾳ. Δι' αὐτῆς τὸ θεῖον δίκαιον τῆς ἀρχῆς τῶν πολιτειῶν καὶ τῶν κυβερνήσεων ὑποχωρεῖ πρὸ τοῦ νέου δικαίου, τοῦ ἀπορρέοντος ἀπὸ τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλ' ὁ λαός, τὸ σύνολον τῶν ἀτόμων, μεταβιβαζὼν τὴν κυριαρχίαν του εἰς τρίτον πρόσωπον, στερεῖται κατὰ τὸν Χόββην ταύτης ὡς ἐκ τῆς μεταβιβάσεως τῶν δικαίων του, καθήκοντα μόνον ἔχων ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ καταστάσει. Οὕτως ἀναφαίνεται ἡ πολιτεία, ἕμψ δὲ καὶ ἡ κυριαρχία αὐτῆς, ἔχουσα βούλησιν ἰσοδύναμον πρὸς ὅλας τὰς ἀτομικὰς βουλήσεις, ἐνώπιον τῆς ὁποίας αὐταὶ συντρίβονται, μηδὲν ἰσχύουσαι, μηδὲ δυνάμεναι νὰ διαγωνιθῶσιν.

Κατὰ τὴν δημοκρατικὴν θεωρίαν τῆς συνθήκης, ὁ λαός, μεταβιβαζὼν τὴν κυριαρχίαν εἰς μίαν μονομελῆ ἢ πολυμελῆ ἀρχήν, δὲν ἀπόλλυσι τὸ ἀρχέγονον αὐτοῦ δίκαιον τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως, ἀλλὰ δικαιούται νὰ ἀκυρώσῃ τὴν πράξιν αὐτοῦ, ὅταν ὁ κυριάρχης ἢ ἡ κυβέρνησις δὲν ἐ-

¹ *Leviath. de Civ. c. XVII.* ² *De Civ. Leviath, C. XVIII.*

νεργασίαι συμφεδᾶ πρὸς τὴν βούλησίν του. Τοῦναντίον παρὰ τοῦ Χόββη¹ ἡ συνθήκη ὑποχρεοῖ πρὸς ἄλληλα τὰ ἄτομα, τὰ μεταβιβάσαντα τὴν κυριαρχίαν εἰς τὸ τρίτον πρόσωπον, ἀλλ' οὐδὲν παρέχει εἰς αὐτὰ δικαίωμα ἀντιστάσεως κατὰ τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς, εἰς οὐδὲν ὑποχρεουμένης ἀπέναντι τῶν κοινωνικῶν ἀτόμων· οὕτω, συνισταμένης τῆς πολιτείας, ἀπαλλοτριούται, οὐχὶ δὲ μεταβιβάζεται μόνον, ὑπὸ τὸν ὄρον ἀναλήψεως, ἡ ἀπόλυτος ἐξουσία τῶν διὰ συμβάσεως εἰς κοινωνίαν συναλθόντων ἀτόμων.

Ἡ πολιτεία εἶνε ἐν τῇ ἐννοίᾳ καὶ τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς ἀπόλυτος, ἀδιάφορον ὑπὸ τίνε παρίσταται τύπον, μοναρχικόν, ἀριστοκρατικόν, ἢ δημοκρατικόν· τὸ ἠθικόν τῆς κυβερνήσεως πρόσωπον εἶνε ἓν, πᾶσαν ἐξουσίαν ἐν ἑαυτῷ περιλαμβάνον· ἡ δὲ ἐξουσία αὕτη, ἣν ἀσκεῖ ἐπὶ τῶν μελῶν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, εἶνε ἀπόλυτος καὶ ἀδιαίρετος· ἡ πολιτεία νομοθετεῖ, αὕτη διανέμει τὴν δικαιοσύνην, αὕτη διαχειρίζεται τὰ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἡ δὲ θρησκευτικὴ αὐτῆς συνείδησις καὶ πίστις εἶνε ἡ συνείδησις καὶ πίστις τῆς κοινωνίας· ἐπειδὴ δὲ ἡ πολιτεία αὕτη συνέστη οὐχὶ ἑαυτῆς ἕνεκα, ἀλλὰ τῶν ἀνθρώπων, πρῶτιστον αὐτῆς καθήκον πρέπει νὰ ᾖ τὴ φροντίς περὶ τῆς εὐδαιμονίας τῶν πολιτῶν, τῶν ἀποτελούντων τὴν κοινωνίαν.²

Ἡ πολιτεία ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ἢ ἐλλείποντος τοιούτου, ὑπὸ τῆς ἀνωτάτης πολιτικῆς ἀρχῆς. Ἀλλὰ πρὸς κατανόησιν πληρεστέραν αὐτῆς, οὐσιώδης καθίσταται ἡ διάκρισις μεταξὺ λαοῦ καὶ πλήθους. Ὁ μὲν λαὸς εἶνε τι ἐνιαῖον, ἔχει μίαν βούλησιν, πᾶσα δὲ πράξις αὐτοῦ φέρει τὸν τύπον τῆς ἐνότητος, τοῦθ' ὅ, περ δὲν δύναται νὰ λεχθῆ περὶ τοῦ πλήθους. Ἐν ἐκάστη πολιτείᾳ κυβερνᾷ ὁ λαός· διότι καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς μοναρχίαις ἀρχεῖ οὗτος, καθὼ βουλόμενος διὰ τῆς βουλήσεως ἐνὸς ἀνδρός· πλῆθος δὲ εἶνε οἱ πολῖται, οἱ ὑπήκοοι. Ἐν τῇ δημοκρατικῇ καὶ ἀριστοκρατικῇ κυβερνήσει πολιτεία εἶνε ὁ λαός, πολῖται δὲ τὸ πλῆθος· ἐν δὲ τῇ μοναρχίᾳ ὑπήκοοι εἶνε τὸ πλῆθος, λαός δὲ ὁ βασιλεύς· καὶ ἐντεῦθεν εἶνε ψευδέστατον τὸ λόγιον, ὅτι ἡ πολιτεία ἐπανέστη κατὰ τοῦ βασιλέως, διότι μόνον τὸ πλῆθος δύναται νὰ ἐπικρατῆ κατὰ τοῦ λαοῦ.³

Ἡ πολιτικὴ θεωρία τοῦ Χόββη εἶνε ἡ ἀποθέωσις τῆς πολιτείας, ἔξω τῆς ὁποίας οὐδὲν ἐμφυχον, οὐδὲν καθεστὸς, οὐδεμίαν ἀρχὴν καὶ ιδέα δύναται νὰ ὑπάρξωσιν. Μία ἡ βούλησις, ἀδιάφορον ὑπὸ τίνε αὕτη παρίσταται τύπον, ἐν μὲν ταῖς μοναρχίαις ὁ βασιλεύς, ἐν δὲ ταῖς ἀριστοκρατίαις καὶ ταῖς δημοκρατίαις ἡ πλειονοψηφία· διότι ἀπέναντι ταύτης ἡ μειονοψηφία διατελεῖ ἐν φυσικῇ καταστάσει, ἐμπολέμῳ, πρὸς καταναγκασμὸν τῆς ὁποίας ἡ πλειονοψηφία ὀφείλει νὰ μεταχειρισθῆ πᾶσαν δύναμιν αὐτῆς διὰ νὰ τὴν ὑποτάξῃ.

Μόνον ἡ πολιτεία ἔχει τὴν συνείδησιν τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου, ἐ-

¹ Lev XVIII. de Cive. VI. ² de Cive. VII, XII.